

BÁLINT ZSOLT

Csontváry panaszfalának kijáratánál

Csontváry egész életét és művészetét a közjóért, Magyarország felemelkedésért áldozta, olyan sajátos világot teremtve, amit korának fontos, mindenki által ismert és disputált eseményei határozták meg. Ennek a világnak ő volt a prófétája. Bizonyos, hogy az általa megfestett motívumoknak elemzése a századfordulós dualista Magyarország fényében közelebb hoz képeinek valódi üzenetéhez, mint a csillagokkal és számsorokkal teli mesevilág. Ezt mutatom be egyik ismertebb képe „A Panaszfal bejáratánál Jeruzsálemben” kapcsán, amit maga is fontos művének tartott, hiszen minden kiállításán szerepeltette.

BEVEZETÉS

Csontváry „A Panaszfal bejáratánál Jeruzsálemben” című festményét katalógusaiban és írásaiban több címmel is illette.¹ Feltehetően egyik fő művének tartotta, mert nem száműzte a gácsi patika padlására, hanem kiállításainak mindegyikén festményei között láthattuk. Későbbi monográfusai vagy más műelemzők is kitértek a képre, legújabbban pedig egyfajta „magánrajz” készült róla.² A különböző leírások vagy elemzések közül legtömörebben a Hamvas-féle mutat rá leginkább arra, mi lehetett a festő szándéka a képpel: „A Panaszfal Csontvárynak az a műve, amely a művész helyzetét, a magyarság helyzetét, a mélyen szellemigényű helyzetét együttesen a XX. század elején a legtökéletesebben ábrázolja, s ezek szerint a szó legszorosabb értelmében világgép”.³

A képet tárgyaló írások legtöbbje nem sok konkrétummal szolgál, a helyszínt és részleteket nem elemzik, nem próbálják meg benne a Csontváry által annyira magasztalt valóságot megkeresni és annak segítségével értelmezni. És ugyanígy: az említett magánrajz az érdekes és egyedi meglátások mellett sem közelít a valósághoz, hanem sokkal inkább egészen sajátos asszociációkat oszt meg az olvasóval és vezetni olyan területre, ahova többnyire nehéz követni.

Ezzel a rövid esszével, ami talán a műről készülő sorozat első része, szeretném a panaszfalos kép értelmezését a valóság bevonásával közelíteni az eredeti szándék felé, ahogy már tettem több Csontváry kép esetében.⁴ Nem kifejezett célom az említett magánrajz kritikája, sem pedig más elemzők gondolatainak megcáfolása. De mivel tényeket sorakoztatok fel, és azok fényében reflektálok, így ha szükséges, utalnom kell a már publikált értelmezésekre.

ELŐZETES MEGJEGYZÉS

Vizsgálódásaim tárgya a kép jobb felső részére összpontosul, a „panaszfal bejáratá”-hoz. A kiragadott motívumokat bemutatom, leírom, majd próbálom a valósághoz kapcsolni, sokszor történeti források segítségével. Ezt követően saját értelmezésemet osztom meg az olvasóval, ezeket az interneten könnyen fellelhető képanyaggal támasztom alá. Az utolsó „Kitekintés” fejezetben pedig igyekszem tanulságokat levonni és tovább lépni. Bízom benne, hogy ezzel az írással közelebb hozom Csontvárynak ezt a képét a valósághoz.

Nagy általánosságban a kép kapcsán meg kell jegyezzem: Csontváry idejében a „Panaszfal”⁵ egy szűk sikátor keleti oldala volt, amit csak északról és délről lehetett megközelíteni, nyugat felől kőfal zárta el.⁶ A sikátor a történeti zsidó negyedben búj meg, ami délen határos volt a mór (marokkói muszlim) negyeddal.⁷ A számukra szent helyet és környezetét a zsidók igyekeztek befolyásuk alá vonni. Ebből az évszázadok folyamán számos feszültség adódott a hatóságokkal és a környéken lakó muszlimokkal. Ezt csak fokozta az, hogy az 1967-es hatnapos háború után a marokkói negyedet az izraeli hatóságok munkagépeikkel felszámolták, és a Siraatófalat kiszabadították sikátoros elszigeteltségéből.

Csontváry a képét ebbe a politikailag és vallásilag feszült jeruzsálemi közegbe helyezte, amikor Palesztina és vele együtt a szent város még az Oszmán Birodalom része volt. Tudjuk, ahogy írásaiból is kiderül, nagy jelentőséget tulajdonított a történelmi események általa helyesnek tartott értelmezésének.⁸ Lángoló patrióta elhivatottságában hazája fellendülésének ügyéért kardoskodott, saját gyerekeiként szeretett festményeit is ennek szolgálatába állította. A panaszfalos képnek ez kell hát legyen a kulcsa: üzenet a millenniumi Magyarország számára, tanulság a múltból, hogy a jelenben megvalósuló cselekedet biztosítsa a nagyszerű jövőndöt, az életben való növekedést. Ezt nem fegyverekkel kell elérni, hanem az isteni kinyilatkoztatás felismerésének segítségével, békés eszközökkel.

AZ OLDALFAL ÉS AZ AJTÓ

Ahogy a fentiekben már említettem, Csontváry idejében a Templom nyugati támfalát, ahova évszázadok óta jártak imádkozni a zsidók, csak szűk sikátorokon át lehetett megközelíteni. A támfal előtti térség is szűkös volt, a mai állapothoz semmiképpen sem hasonlítható.⁹ Az egykor készült fényképeken jól látható, hogy a „Panaszfal” déli végét Csontváry idejében nagydarab faltömb zárja le, aminek nyugati vége nyitott. A támfallal szemben levő nyugati oldalrészén kőből emelt fal emelkedik, ami egészen az északi részen levő falig fut. Ez utóbbi valamivel alacsonyabb és a közepébe ajtót vágtak, ami számos korabeli képen jól látható. Egyes években lemeszelték, így vannak olyan felvételek, ahol ez a fal féhéren világít. A déli fal is kb. három méter magasságig le volt meszelve, de ismerünk olyan képeket, ahol viszont a fal pusztá

kövei tisztán látszanak. A festmény a déli bejáratot mutatja, de a falba Csontváry ajtót festett, erős fakerettel. Az ajtó csukva van.

Az imádkozók előtt magasodó támfal kiképzése bizonyítja, hogy ez valóban a Sírátófal. Az emberek által elérhető magasságban levő kövek textúrája vízszintes irányú, amit a másfél évezrede itt imádkozók kezeinek érintése koptatott ki. Ezeken a köveken feliratok vannak, de a feljebb levőkön is. Csontváry képén ezek mind jól felismerhetők. Ellentmondásos viszont a kőfalba vágott ajtó, aminek a valóságban nem ott kellene lennie, hanem a szemben levő északi oldalon, ahova a festő egy zsinagógai emeletes padsort helyezett, amin egymás mellett ülve sorakoznak az imádkozó férfiak.¹⁰

A valóság az, hogy a sikátor déli oldalánál egy kis mecset állt, aminek bejáratit ajtaját az épület északi oldalán nyitották. Amikor Csontváry Jeruzsálemben járt, ez a muszlim imahely már nem működött, tornyocskáját lebontották, ajtaját befalazták, és a falait lemeszelték. Csontváry láthatta a fehér falakat, a befalazott ajtót, vagy talán a festmény megkomponálásakor olyan képpel dolgozott, amin a mecset még látható volt.¹¹

A TAMBURMAJOR

A csukott ajtó előtt felálló gallérú, aranyújtásos kék atillában sötét szemű, fekete hajú és bajszú férfi figyel az egyre szűkülő spirálban tekerdő embereket. Fején a vörös színű fez félrecsapva. Jobb kezében tamburmajor pálcát tart.

Az atilla divatos viselet a XIX. századi oszmán területeken. Isztambulban és a nagyvárosokban a nemesek között már a század közepén népszerű volt.¹² A piros fezt az egész oszmán világban viselték, még a nem igazán vallásos férfiak is, nemzeti-ségtől függetlenül. A korabeli beszámoló szerint a törökök különösen kedvelték a felvonulásokat.¹³ A jelentős eseményeket katonai díszszemlékkel, vagy a nobilitások udvartartásának átvonulásával tették ünnepélyesebbé, hangsúlyozva fontosságukat. A díszmeneteket talán már Csontváry idejében nyugati mintára tamburmajor vezette, hogy azok még látványosabbak legyenek.

Az ajtóban álló oszmán nemes nem leskelődő, aki kívülről figyel az eseményeket,¹⁴ hanem sokkal inkább olyasvalaki, aki benne van az események sodrában. Arra vár, hogy átvegye az irányítást, a menet élére álljon és kivezesse az embereket a hiábavaló cselekedetek sikátorából. Tehát nem a Panaszfal bejáratánál áll, hanem a kijáratnál. Az elfalazott ajtó talán arra utal, hogy a megkövesedett vallási világszemléletet ott kell hagyni és megvilágosodott módon a béke üzenetét kell hordozni.¹⁵

A ZÖLDSÜVEGES FÉRFI

A tamburmajorral egy szinten, kiemelkedve a tömegeből ősz hajú és magyar bajszos férfi mered a falnál imádkozó zsidókra. Fejét hegyes csúcú, zöld süveg fedi. Az ősz

haj jelezheti a megpróbáltatásokat, az idősebb ember tapasztaltságát. A bajusz a férfi nemzetiségére utalhat. A zöld süveg litván és lengyel nemesek jellemző viselete volt, de karimája prémből készült. A Csontváry által ábrázolt csúcsos süveg a Rákóczi szabadságharc kuruc vitézein rendszeresen megjelenik.¹⁶ A panaszfalos képen a zöld-süveges férfi az egyetlen, akit Magyarországhoz köthetünk.

A királypárti Csontváry nem valószínű, hogy a Rákóczi-szabadságharc küzdelmeire utalt volna az általa vallási disputának nevezett képen. Sokkal inkább a jelen helyzetre, a valóságra összpontosított és üzenetében a felmerülő bajokra kívánt próféta megoldást sugallni. Ezt megerősíti a bajszos férfi különleges pozíciója a képen: mintha ő nem zárandok lenne, és nem is venne részt a vallási disputában, annak fölötté áll.

Megkockáztatom a feltevést, hogy Csontváry itt a magyar valóság egyik fontos eseményével példálózik. A zöldsüveges férfiban és a mögötte rikító nemzeti színekkel a századforduló egyik fontos állami programját hirdeti: az ország északi részében, ahol ifjúsága legszebb nyarait töltötte,¹⁷ 1897-ben megindul nagyszabású Hegyvidéki Akció. A program eseményeit élénk figyelemmel kíséri a politika és a közvélemény. A mindenki fölé emelkedő figura a követendő magyar utat jelenítheti meg a képen, amire Csontváry példaként utalhat: a bezárt sikátoros cselekvésképtelenség labirintusos disputájából a népek felemelkedése valóságos, nagy tetteket kíván.¹⁸

A VÖRÖS RONGY

Az ajtótól jobbra a szemöldökfa magasságában, falba vert durva szegecs foszladozó kötelet tart, aminek másik vége a kép keretén túl van odaerősítve a támfalhoz. Félig a falon, félig már szabadon, a kötélén átvetve rongyos szövetdarab lóg a sarokban. A megrongyolódott szegély azt sejteti, hogy erősen használt, valami ütött-kopott régi takaróról vagy lepelről van szó. A kép szempontjából feltűnő a hely, mivel nemcsak a szemlélő, hanem a sikátorban levők is jól láthatják. Egy ilyen rongy a Siratófalhoz erősítve az imádkozók számára istenkáromlásnak tekinthető, hiszen a legszentebb helyet profanizálja. És vajon mi köze lehet a vallásukat disputáló emberekhez?

A Templom liturgiájában a vérvörös szín a bűnt jelképezte, a tisztaságot és a büntelenséget pedig a patyolat fehérség.¹⁹ Az évente egyszer bemutatott nagy engesztelőnap (jóm kippuri) áldozat előtt a zsidó főpap levetette díszruháját, és patyolat fehérbe öltözött. Az azazelnek nevezett bűnbaknak kijelölt kecske nyaka köré széles piros szalagot tekertek, de előtte a felét levágták és zászlóként, mindenki által jól látható helyre, kitűzték a szentély bejáratánál. Ha az áldozatot elfogadta az Úr, a szalag csodálatos módon fehérre változott. Ez a minden esztendőben, a nagy engesztelő napon megismétlődött. A názareti Jézus halála és a Templom elpusztítása között eltelt negyven év alatt viszont a csoda többé nem történt meg. A hagyományos módon bemutatott véres áldozat már nem volt kedves az Úr előtt, a bűnökre emlé-

keztető vörös szalag ott lobogott a szentély bejáratánál.²⁰ A képen látható, mindenki feje fölött logó piros rongydarabnak ez lehet a jelentése: a bűnök megmaradnak, a Templom elpusztult, és nincs már, aki bemutassa a főpapi áldozatot.²¹ Ezen túl pedig az ott megjelenő disputáló kíváncsiskodókat is arra emlékezteti, hogy az emberiség bűne mindegyikük szemében vörös posztó kell legyen.

Köztudott, a Csontváry képeken „rejtett” állatábrázolások láthatók.²² Ezt a nagyszerű felismerést kihasználva újabban egészen különleges, okkult és kabbalisztikus köntöst szőnek Csontváry műveire.²³ A panaszfalos kép esetében például a vörös rongy és a fal együttesében bika alakot véltek fölfedezni, amelynek tompori részét a zöldsüveges férfi takarja el – nem véletlenül.²⁴ Bár a bika alakja valóban kisejthető a kép motívumainak „összenézéséből”, de az erre épített hipotézis az embert a csillagokba vezet, azaz el, a valóságtól távoli állatövek mesebirodalmába. Ennek nincs köze Csontváry küldetéséhez.²⁵

KITEKINTÉS

Akárcsak az összes többi általa festett képen, „A Panaszfal bejáratánál Jeruzsálemben” című művén jól felismerhetők Csontváry stílusjegyei: a tiszta színek kontrasztos komponálása, a szokatlan anatómiai megoldások, és ebben az esetben még a nagy méret is.²⁶ A festő halmozott allegóriák segítségével tükrözi a valóságot. Olyan mű, ami tetszetősége miatt már első látásra befogadható, de mögöttes értelmet rejt, és a valóság több dimenzióját képes kibontani a türelmes szemlélő előtt. Csontváry valóságának kulcsa nem további rejtjelek rászuszakolásában keresendő, az allegóriák értelme csak akkor tárul fel, ha sikerül őket Csontváry jelenébe visszacsatolni. Ez pedig a millenniumi ünnepségek utáni Magyarország időszaka atillával, bocskaival, ferencjóskaival, párducos kacagánnyal, és Rákóczi hamvainak hazahozatalával.

A festmény bizonyosan előbb készült az önéletírásoknál, a kinyomtatott traktátusoknál és a jegyzetekben fennmaradt filozófiai fejtegetéseknél. Maga Csontváry nagy önéletírásában így utal a képre: „...Jeruzsálembé rándultam s ott 67 életnagyságú alakokkal megfestettem a vallásdisputát, az imát a panaszfal körül...”²⁷ Feltételezhető, hogy részben ez a kép volt inspirálója a „Kultúrember tévedése”, nyomtatásban is megjelent előadásának, illetve a „Tekintély” című írásának. Mindenképpen gyümölcsöző hát a mű további tanulmányozása, és megértéséhez további disputák szükségesegek.

Az oldalfal és az ajtó, a tömeg fölél belógó vörös rongy, a kék atillás férfi motívuma talán megfelelő értelmezést kapott. Talányosnak tűnhet a zöldsüveges férfi alakjának általam megfogalmazott üzenete, de az előző értelmezésekhez képest Csontváry valóságától kevésbé elrugaskodott.²⁸ A kép további motívumainak meghatározása, tanulmányozása és értelmezése más esszékre marad, de ezzel az írással bizonyosan megnyitottam azt az utat, ami elvezet a kép üzenetének valósághibb feltáráshoz.

Kivágás Csontváry „A Panaszfal bejázatánál Jeruzsálemben” című képéből. A jobb felső sarokban láthatók az esszében elemzett motívumok (jobbról balra): az oldalfal és az ajtó; a tamburmajor; a zöld süveges férfi; a kötélben lógó vörös rongy.

A Siraófal észak felől nézve, imádkozó asszonyok (1898-ban készült felvétel). Jól látható a Csontváry által megfestett legelső kőtáblák jellegzetes vízszintes kopása, és a kövekbe vésett vagy felfestett feliratok, illetve a síkátort részben lezáró déli fal, ami a hajdani mecset maradványa. Az egykori épület nyugati fala meszelve van, az északi fal viszont nincs. Ismertek olyan felvételek, ahol az északi fal is fehérén ragyog a meszeléstől.

*A Siratófal dél felől nézve, imádkozó férfiakkal (1900 körül készült felvétel).
A háttérben húzódó lemeszelt oldalfalba vágott fakeretes ajtó látható; továbbá mögötte
a nagy fa, aminek egyik benyúló ága Csontváry képének fontos motívuma.*

*A Siratófal 1851-ben, a déli oldalon még áll a mecset; jól látható az épület bejárati ajtaja,
amit később befalaztak; Alexandre Bida (1813–1895) metszete.*

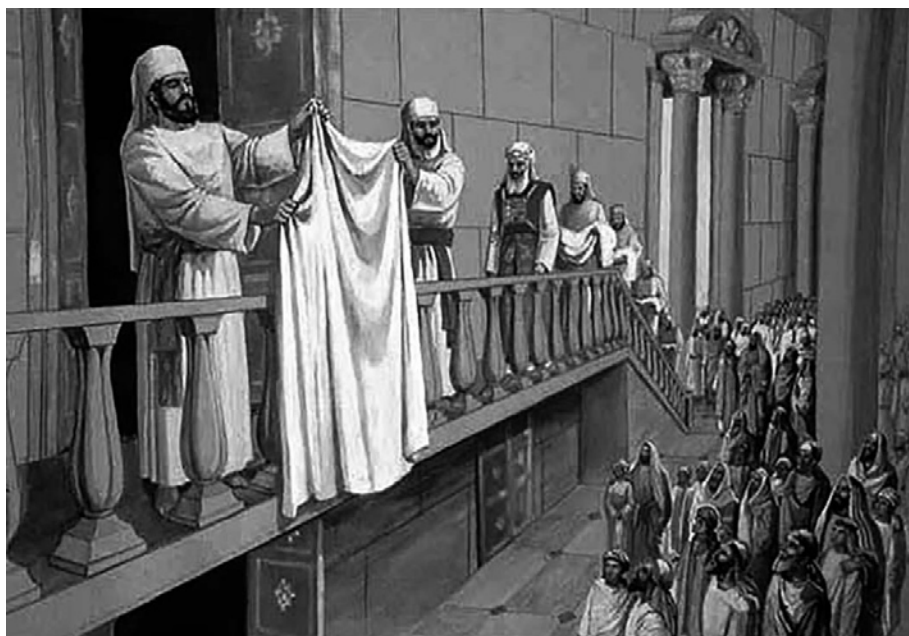
Az Oszmán Birodalom részeinek megszállását kifigurázó korabeli karikatúra. A birodalmat kormányzó V. Mehmed (1844–1918) piros fezen és arany süjtásos kék atillában a kép jobb oldalán.

Kuruc lovasvitéz, a Csontváry képen is ábrázolt hegyes süveggel.

Az őszülő Egán Ede (1851–1901), aki sokat tett a kárpátaljai ruszin nép felemelkedéséért. Az Ung vármegyei Szerednyén gyilkolták meg, ahol Csontváry nyári vakációit töltötte, és apjával lődözték a tűzijátékokat. A panaszfalos képen a zöld süveges alaknak is fehér magyar bajusza van.

*A fehér lepel felmutatása az Engesztelő Napon, még az áldozat előtt.
E mögött öltöztették át nyilvánosan az áldozatot bemutató zsidó főpapot, aki díszruháját
levetette és patyolatba öltözött.*

JEGYZETEK ÉS HIVATKOZÁSOK

- 1 Címek különböző képkiallítása katalógusokban: „Jérusalem. Entrée du Mur” (Párizs, 1907); „Panaszfal bejáratánál Jeruzsálemben (tanulmány)” (Budapest, 1908); „Gebet an der Klagemauer von Jerusalem” (1909); „Panaszfal Jeruzsálemben” (Budapest, 1910)
- 2 A képet elemző tanulmány: Mezei Ottó: Csontváry a „Panaszfal Jeruzsálemben” c. festményének eszmétörténeti háttere és a belső kép problémája. *Ars hungarica* 14(2): 183-199 (1986). És a magánrajz: Miklósvölgyi János: *Csontváry Jeruzsálem falai alatt avagy a Panaszfaltól a Naptemplom felé*. Szerzői kiadás, Debrecen, 82 pp (2021).
- 3 Lásd Hamvas Béla és Kemény Katalin: Forradalom a művészetben. Absztrakció és szürrealizmus Magyarországon, pp 237-242. In Németh Lajos (szerk.): *Csontváry-émlékkönyv*. Corvina Kiadó, Budapest, 3. bővített, átdolgozott kiadás, 332 pp, XXXIII+94 pls (1976).
- 4 (1) Észrevételek és gondolatok Csontváry „pillangói” kapcsán. *Életünk* 47(3): 62-69 (2009); (2) A "Hídon átvonuló társaság" képzetei. *Életünk* 48 (11–12): 157-160 (2010); (3) Csontváry az Aldunánál. *Életünk* 61(2): 62-69 (2023).
- 5 Nem mélyedtem el annak feltérésében, hogy a „Panaszfal” elnevezés Csontvárytól származik-e vagy csak az ő korában volt-e használatban a ma már kizárólagos „Siratófal” megjelölés helyett. Annyi bizonyos, hogy a francia Bida Sándor 1851-ben készült festményének címe még a *Pallas Nagy Lexikona* szerint „A Salamon falánál imádkozó zsidók”. A falat a *Pallas Nagy Lexikona* (1893-1897), a *Révai Nagy Lexikon* (1911–1935), és a P. Banga Béla SJ által szerkesztett *Katolikus Lexikon* (1931–1933) sem említi Jeruzsálem városának leírásában, külön „Panaszfal” vagy „Siratófal” szócikk sincs az említett művekben. Írásomban a két szót társnévként használom.

- 6 Pilismaróti Bozóky Gyula: *A szentföld lelke*. Szerzői kiadás, Vác, 639 pp (1933). Elektronikusán: http://mtda.hu/books/bozoky_gyula_a_szentfold_lelke_Optimized.pdf
- 7 Minthogy nincs adatunk arról, hogy Csontváry járt volna Marokkóban, feltehetjük, hogy a „Marokkói tanító” („Egy marokkói ember (tanulm.)” címmel az 1908-as katalógusban) néven ismert festménye egy Jeruzsálem élő marokkói imámról készülhetett, vagy ez is egy önarckép.
- 8 Mezei Ottó: *Csontváry dokumentumok I-II*. Új Művészet kiadó, Budapest, 440 pp (1995). Ezekben számos helyen ostromozza a nagy világvallásokat, különösképpen a katolikust, és a mózesi hitet.
- 9 A mai tágas teret az 1967-es háború után alakították ki. Bozóky (i. m., p. 289) ezt írja: „Piszkos, zegzugos keskeny utcákon lehet csak ezt a falat megközelíteni, mert a zsidó negyed szurtos házai szorosan simulnak a nagy templomudvar falaihoz. A zsidók úgynevezett „siratók fala” egy alig 6 lépés széles sikátornak mintegy 30 méter hosszúságban, egyik oldalát alkotja. A földtől 10-12 méter magasságig még az eredeti faragott ősi zsidó kövek láthatók, de a felső 8-10 réteg már későbbi munka. Az ősi fal alapja mintegy 25 méter mélyen nyúlik be a földre és alsó részének hatalmas, több méter hosszú és méternél vastagabb köveibe mindenféle írásjeleket láttunk bevésvé, melyek a folytonos tapogatástól tükröfényesre vannak csiszolva. A felső rétegek kövei közül zöld folyondárok indái lógnak le a magasból, sőt kisebb bokrokat is lehet látni a zsidók e megmaradt régi imahelyének magas falán, melyet a VII. század óta birtokolnak.”
- 10 Talán Csontváry fényképről vagy képeslapról dolgozott, amit tükörben hívtak elő, így minden fordítva látható rajta. Ez magyarázná az ajtó szokatlan elhelyezését. De ennek ellent mondani látszik, hogy a fal mögött nem a fás kert, hanem üres sötétség tátong. Ezekben túl pedig: maga Csontváry írja, hogy Jeruzsálemben festette a képet.
- 11 Nagyon köszönöm Végvári Zsófiának, hogy beszélgetésünk során felhívta a figyelmemet a Bida met-szetről készült képeslapra, amin még ott áll a mecset, de már befalazott ajtóval. Ennek segítségével a Csontváry-kép valóság tartalmához még közelebb juthattam. Lásd: https://festmenyvizsgalat.blog.hu/9999/12/31/csontvaryl_kosztka_tivadar_a_panaszfal_bejaratanal_jeruzsalembe
- 12 Nogel István: *Utazása keleten. Átdolgozta s függelékkel bővítve kiadta Schultz testvérpár*. Pesten, Nyomtatott Beimel Józsefnél, 196 pp (1847); p. 140: „Kár, hogy eddig valamelyik pesti magyar szabó nem küldött magyar öltönyöket Konstantinápolyba, holott a zsinóros magyar szabású ruhákat a törökök sokkal jobban szeretik az egyszerű francia divatnál, s az előkelőbb törökök tudják is, hogy magyaroktól származnak a most ott viseltetni kezdett atilák.”
- 13 Nogel említett munkájának különböző passzusai Konstantinápoly, és a szultáni udvar leírásában. Az író megjegyzi, hogy az akkor uralkodó szultán I. Abdul-Medzsid sok mindenben utánozta a nyugati divatokat.
- 14 Hamvas (i. m.) szerint: „vouyer” (= kívülálló, leskelődő).
- 15 Tudjuk Csontváry írásaiból, hogy nem követett semmiféle tételes vallást, sőt az Egyházból ki is lépett a legkorrektebb, hivatalos módon. Ebben még az a tudat se akadályozta meg, hogy felmenői között volt Kosztka Szent Szaniszló (1550–1568) jezsuita mártír, akit 1726-ban szentté avattak. Mivel prófétai küldetését tökéletesen megélte, nem volt szüksége társakra, így korának népszerű szabadkőműves mozgalmaiba nem kapcsolódott be, nem lépett be egyik nagy befolyású páholyba sem.
- 16 Somogyi Győző: *A Rákóczi-szabadságharc hadserege 1703–1711*. HM Zrínyi, Budapest, 98 pp (2018).
- 17 „Ungváron jártunk iskolába és Szerednyére rándultunk ki vakációra, ahol három ízben ki voltam téve a pusztulásnak, a sors által való kioktatásnak.” (Nagy önéletrajz)
- 18 Ezt a feltevést a következő gondolatokkal egészítem ki: (1) Kárpátalján nagyszámú ruszin lakosság élt, akik a Rákóczi-szabadságharc jelentős katonai erejét alkották. Itt most nem részletezett történelmi okok miatt a nagy részük kilátástalan helyzetbe került, és tömegesen vándorolt ki Amerikába. (2) A lakosság helyzetét megváltoztatandó hozták létre a Hegyvidéki Akciót, amelynek vezetője Egán Ede (1851–1901) volt. Egán programja az Országgyűlésben és a közéletben különös figyelmet kapott. Feltehető, hogy Csontváry is követte Egán munkásságát. (3) Egánt az Ung-vármegyei Szerednye határában érte a halál. Ebben a faluban töltötte Csontváry fiatalágának egy részét. Egán

- tragikus sorsa az akkori közvéleményt erősen foglalkoztatta, minden bizonnyal Csontváryt is. (4) Mivel a Hegyvidéki Akciót kiváltó okokat a magyar társadalom egy része egy szűk uzsorás réteg bűnének tartotta, feltételezem, hogy a panaszfalos kép üzenete ez lehet: az uzsorából ki lehet emelkedni, nem szükséges folytatni a környezetet romboló hagyományt. (5) A süveg szokatlan zöld színével Csontváry talán Egán ír származására is utalt, ti. az írek nemzeti színe a zöld. Egán Edéhez: <https://karpataljalap.net/2016/06/15/hegyvideki-akcio-atyja>
- 19 Izajás próféciája: „Jöjjetek és szálljunk perbe! – mondja az Úr. Ha vétkeitek olyanok is, mint a skarlát, fehérek lesznek, mint a hó; ha vörösek is, mint a bíbor, olyanok lesznek, mint a gypjű.” (Izajás 1, 18)
- 20 A Babiloni Talmud szerint: „Rabbijaink azt tanították, hogy a Templom lerombolása előtti utolsó negyven év alatt a sors nem jobb kézre esett, a bíbor színű szövet nem fehéredett ki, a nyugati fény nem világított, a Templom ajtajai pedig maguktól kinyíltak.” (Yoma 39b). Megjegyzem: a „Mária kútja Názáretben” című képen feltűnik egy fekete gödölye és egy fekete kecskeanya. A kicsinek a jobb, az anyának a bal fülébe fehér szalagot fűztek.
- 21 Ez vörös rongydarab a kép számos egyéb részletének is értelmet ad, különösen a bal oldalra eső fényudvarnak, a sófár alakú akácia ágak, a középben leomló faldarabnak, stb. Ezekre most nem térhetek ki, mert nem a festmény disputált részén láthatók.
- 22 Zombori Lajos: *Csontváry közéletének. Szerzői kiadás, Nagykovácsi, 94 pp (2007).*
- 23 Például – Pap Gábor: *A Napút festője. Csontváry Koszika Tivadar.* Pódium Műhely Egyesület, Debrecen (1992). Elektronikus változat: <https://www.scribd.com/doc/131230377/Pap-Gabor-A-Naput-Festoje>. Waszalvik László: *Csontváry képmesék. Az Egri csillagoktól Mátyás királyig.* Két Hollós kiadó, Budapest, 146 pp (2016). Elektronikus változat: <https://mek.oszk.hu/20600/20616/20616.pdf>. uő: *Magyarok bejövetele – Téli gyümölcs Csontváry képkertjéből, avagy a magtól a cédrusig.* Faluház és Ravasz László könyvtár, Debrecen, 213 pp (2020). Elektronikus változat: <https://mek.oszk.hu/21200/21227/21227.pdf>
- 24 Miklósvölgyi, i. m. pp 28–30.
- 25 Csontváry stílusjegyeinek egy részét az állítólagos idegbetegségéből fakadó rendellenes agyműködéssel magyarázzák. Tanulságos szembesülni azzal, hogy a hasonlóan „patologikus” motívumokat Chagall vagy Picasso képein a műkritikusok nem terelik ebbe a mederbe. Ezeket a festők zseniális stílusjegyeinek könyvelik el. Ezen túl pedig: ha összehasonlítjuk Csontváry váteszi életmódját a két említett huszadik századi festővel, megállapíthatjuk, hogy Csontváry valóban prófétai hivatásának élt és szárnyalt a világ fölött. Festményeit nem a piacnak szánta, saját „gyermekeként” szerette őket, még jövőjükéről is gondoskodni próbált. Ezzel szemben a másik két festő a kihalásig minden alkalmat, hogy két lábbal a világ divatjainak valóságába gyökerezzen, és lehetőség szerint minél gazdagabbak lehessenek. Iparszerűen ontották magukból műveiket. Kinek a művészete őszintebb és értékesebb hát az emberiség történetének szempontjából? Ki tett egyértelmű tanúságot a teremtő erőről?
- 26 Talán Csontváry tudatosan hangsúlyozza a 67-es számot, aminek a dualizmus korában különös jelentősége volt. Ez nem kabbala, hanem megint csak az akkori magyar valóságra való egyértelmű utalás.
- 27 Waszalvik László (2020, i. m.) ezt írja: „...a jobb felső sarokban...Csontváry kettőzve festi meg magát, két alakban, az egyik arcán fehér, a másikon fekete – egyébként teljesen egyforma – bajusszal, és a két Csontváry Janus-arcúan kétfelé tekint, és kétfelé is tart az Ikrek jegy megtestesítőjeként. A „külső Csontváry” egy ajtókereten át éppen kilép a képből, ami a mű címével összevetve egy csattanó.” A vörös rongyról nem esik szó, pedig ahogy megjegyzem, a kép helyes értelmezéséhez mindenképpen fontos a motívum objektív meghatározása. Miklósvölgyi pedig (i. m., pp 27-28) a zöldsüveges férfit is magyar emberként azonosítja, de egészen furcsa értelmezést ad a motívumnak.